

Mladen Čolić

ČETNIČKE* ORUŽANE FORMACIJE NA KOSOVU 1941 — 1944. GODINE

Uvod

Posle kapitulacije jugoslovenske vojske, u aprilu 1941. godine, Kosovo su okupirale tri okupacione sile: Nemačka kosovskomitrovački, vučitrnski i lapski srez (ovi srezovi ušli su u sastav Srbije), Bugarska delove kačaničkog, nerodimskog i gnilanskog sreza i Italija ostali, najveći, deo ove oblasti, koje je uključila u »Veliku Albaniju«.

Iako je ovo rasparčavanje u cilju da se zadovolje nemački, italijanski i bugarski okupator, posle uspostavljanja demarkacione linije javilo se nezadovoljstvo jer je svaka strana smatrala da je dobila manje nego što je trebalo.

S druge strane, velikoalbanski, velikobugarski i velikosrpski nacionalisti svađali su se međusobno, a svi zajedno stavili su se u službu okupatora da bi svojom odanošću naci-fašizmu privoleli okupatore da stvore »veliku Albaniju«, »veliku Bugarsku« i »veliku Srbiju«.

Italijanski i nemački okupatori su vešto koristili takvu orijentaciju ovih elemenata — suprotstavljajući jedne drugim i šireći šovinističku mržnju između narodnosti da bi na taj način osigurali mirnu pozadinu, eksploatisali i tlačili ovaj deo Jugoslavije. U tome su naročito uspeli Italijani, koji su velikoalbanskim iredentizmom pridobili najveći deo albanske buržoazije i obnovljenog feudalnog sloja, kao i deo velikoalbanski nastrojene inteligencije.

Sve je to stvaralo iluziju kod jednog dela Albanaca da je okupator došao tu kao njihov oslobodilac i zaštitnik. S druge strane, srpski i crnogorski živalj počeo je da beži s Kosova — preko Čakora u Crnu Goru, preko Kosovske Mitrovice u dolinu Ibra a preko Podujeva u Toplicu.¹

* Termin četnici nastao je od reči četa i odomaćen je kao naziv za gerilce u toku ratova Srbije. Koristeći se četničkim tradicijama iz oslobodilačke borbe srpskog naroda s kraja XIX i početka XX veka, vladajuća srpska buržoazija stvorila je posle 1918. godine poluvojničku organizaciju Udruženje četnika.

¹ Milija K. Maliković, *Raška i okolina (geografsko-istorijski pregled)*, Kraljevo 1971, str. 81.

Prema podacima koji su dobijeni krajem aprila 1942. godine, kada je Komesarijat za izbeglice u Beogradu registrovao izbeglice, u studeničkom srezu i opštinama deževskog i kopaoničkog sreza nalazilo se njih 27.676, i to: oko 22.900 iz tzv. kosovske oblasti,² oko 4.200 uz italijanske i oko 500 iz bugarske okupacione zone.³

U periodu kada su okupacione sile uspostavljale svoje sisteme i formirale kvislinške državne tvorevine i režime, Kosta Milovanović Pećanac i Draža Mihailović počeli su da stvaraju svoje četničke organizacije u Toplici odnosno na Ravnoj gori.

Kosta Pećanac, predsednik Glavnog Udruženja srpskih četnika između dva rata, formirao je četničke jedinice za gerilsku borbu protiv neprijatelja početkom napada na Jugoslaviju. Tako je trebalo biti, sudeći po instrukcijama najviših organa vojske Kraljevine Jugoslavije. Međutim, Pećančeve četničke formacije bile su predviđene za odbranu nacionalnih interesa isključivo srpskog naroda. Do te promene došlo je usled bezuslovne pokornosti četnika autoritetu Koste Pećanca, čije su velikosrpske koncepcije i mržnja prema Albancima uticale na političku orijentaciju ove organizacije.

Glasovi o nedaćama srpskog življa u »velikoj Albaniji« i masovno prebegavanje srpskog življa s Kosova na teritoriju uže Srbije podsticali su verski i nacionalni antagonizam, a odbrana srpstva od »divljeg Arnautluka« bila je deviza pod kojom su četničke vojvode u Toplici, Ibarskoj dolini i Jablanici mobilisali narod u svoje odrede.⁴

Na planini Vidojevici Kosta Pećanac je 28. juna 1941. godine održao zbor na kojem se izjasnio za borbu protiv okupatora ali da se čeka dok bude vreme. Na zboru je imenovao vojvode i odredio im terene na kojim će početi formiranje četničkih odreda. Vojvodama je dao zadatak da na svom području odrede komandante odreda i četovođe i da sve vojne obveznike uključe u svoju organizaciju.⁵

Pećanac je 27. avgusta 1941. izdao proglas »dragom narodu« i naredio da se svi oni koji se nalaze u šumi a nisu pod njegovom neposrednom komandom vrate svojim kućama u roku od osam dana. Preti da će kazniti smrću svakog »ko bude pokušao da državne i samoupravne zgrade i privatnu imovinu šteti i uništava, kao i sve što pripada okupacionim vlastima«. Poziva sve one »koji misle iskreno i pošteno« i formacije koje su osnovane bez njegovog odobrenja da stupe pod njegovu komandu.⁶

² Aćimović, Savet komesara doneo je 6. avgusta 1941. Uredbu o uređenju i upravi u oblasti Kosova. Ova uredba predviđala je da Kosovki okrug, sa sedištem u Kosovskoj Mitrovici, sačinjavaju srezovi: Novi Pazar, Kosovska Mitrovica, Vučitrn i Podujevo. Međutim, ovde se misli na izbeglice samo iz kosovskometrovačkog, vučitrnskog i lapskog sreza.

Dr Branko N. Bošković, *Narodnooslobodilačka borba u ibarskom bazenu kosovsko-mitrovački i studenički srez*, Priština 1968, str. 104; Ali Hadri, *Okupacioni sistem na Kosovu i Metohiji 1941 — 1944*, Jugoslovenski istorijski časopis (JIC) 2/1965, str. 39 — 80.

³ Dr Branko N. Bošković, n. d., str. 104.

⁴ Dragoljub Petrović, *Četnička organizacija Koste Pećanca u okupiranoj Srbiji do početka oktobra 1941. godine*, Vojnoistorijski glasnik (VIG) 2/1968, str. 175.

Između predstavnika nemačkih okupacionih vlasti i Koste Pećanca postignut je u avgustu 1941. sporazum o angažovanju četnika u gušenju oružanog ustanka u Srbiji. Zauzvrat, nemački zapovednik Srbije dozvolio je Pećancu da organizuje četničke formacije na celoj teritoriji okupacione zone i da srpsko stanovništvo regrutuje u četničke odrede, odobrivši im javno nošenje oružja. Ovim sporazumom četnici Koste Pećanca su legalizovani, a zatim su ušli u sastav kvislinskih oružanih formacija Milana Nedića.⁷

Između Koste Pećanca i Draže Mihailovića dolazilo je u početku do nesporazuma oko prevlasti i zone uticaja. Mihailović je nastojao da njegov štab bude jedini srpski i jugoslovenski centar četničke organizacije (pokreta). Zato je uputio Kosti Pećancu pismo 15. avgusta 1941. u kome mu dostavlja uputstvo za rad i naređenje da svoju aktivnost usmeri na oblast južno od linije reka Nišava — reka Toplica — Kuršumlija — Novi Pazar — Peć — Skadar. Za oblast severno od ove linije ističe da su u njoj četnici organizovani pa je prirodno da bude u zoni njegove aktivnosti.⁸ Kosta Pećanac se nije osvrtao na zahtev Draže Mihailovića već je nastojao, što je istakao u proglasu od 27. avgusta 1941, da sve četničke jedinice koje su formirane bez njegovog odobrenja odmah pređu pod njegovu komandu, aludirajući na četnike Draže Mihailovića.

Ali, to nije dugo trajalo. Spor je rešen sporazumom između Koste Pećanca i Draže Mihailovića postignutim 20. septembra 1941. u Beogradu. Iz izjave koju je Pećanac dao 26. novembra 1941. u Nišu, na konferenciji srpskih i albanskih kvilinga, zaključuje se da je linija razgraničenja bila reka Ibar. Zapadno od Ibra bila je zona dejstva odreda Draže Mihailovića, a istočno Koste Pećanca.⁹

Sarađujući s okupatorom i stavljajući se u službu Nedićevoj vladi Pećanac je uspeo da do kraja 1941. godine pojača svoje četnike na oko 15.000 ljudi, ali se taj broj u aprilu smanjuje na oko 8.500, a u novembru 1942. na oko 4.000 ljudi, da bi prvo bili svдени na pomoćne jedinice a zatim, na kraju 1942, ukinuti.¹⁰

Dok su se četnici Koste Pećanca pojavili još u aprilskom ratu, i to samo na teritoriji Srbije, četničke vojne formacije Draže Mi-

⁵ Uz svakog vojvodu određivao je po 10 do 12 ljudi kao jezgro budućeg odreda. U »diplomama« koje je delio vojvodama, dajući im nova imena, istakao je da se nemački i italijanski vojnici »dokle god se budu pristojno ponašali prema našem narodu ne smeju napadati ili ubijati. Ko bude prekršio ovu naredbu biće smrću kažnjen«.

Dr Branko N. Bošković, n. d., str. 91/92.

⁶ Dragoljub Petrović, n. d., str. 189.

⁷ Dragoljub Petrović, n. d., str. 186 — 189.

Četnički odredi su potčinjavani komandama žandarmerije, gde su primali prinadležnosti. Na osnovu rešenja Ministarskog saveta u Beogradu od 24. septembra 1941, sva lica koja su stupila i koja će stupiti u legalne četničke odrede smatrali su se kao da su na odsustvu sve dok se u njima nalaze. Zato su imali pravo na mesečne prinadležnosti u ustanovama i preduzećima u kojim su do tada radila.

⁸ Dr Jovan Marjanović, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*, Beograd 1963, str. 190 — 191.

⁹ Dr Branko N. Bošković, n. d., str. 95; Dr Jovan Marjanović, n. d., str. 191.

¹⁰ Dragoljub Petrović, *Vojna organizacija četnika Koste Pećanca u okupiranoj Srbiji 1941/1942. godine*, VIG 3/1969, str. 205 — 214.

hailovića pojavile su se u drugoj polovini 1941. godine u Srbiji, odmah posle pojave narodnooslobodilačkih partizanskih (NOP) odreda, a zatim u Bosni i Hercegovini, Sandžaku, Crnoj Gori, Lici Kninskoj krajini, Sloveniji i drugim krajevima Jugoslavije. One se javljaju najčešće nezavisno jedne od drugih, ali ih krajem 1941. i u prvoj polovini 1942. godine Draža Mihailović objedinjuje stavljajući ih pod svoju komandu.¹¹

Zapravo, stvaranje vojne organizacije Draže Mihailovića počelo je maja 1941, kada se generalštabni pukovnik Draža Mihailović sa 26 oficira, podoficira, vojnika i žandarma, posle kapitulacije jugoslovenske vojske, prebacio iz Bosne u Srbiju i 11. maja 1941. stigao na Ravnu goru. Tu je formirao svoj vojni štab pod nazivom Komanda četničkih odreda jugoslovenske vojske — Gorski štab, koja je juna 1942. godine preimenovana u Komandu jugoslovenske vojske u otadžbini — Gorski štab Draže Mihailovića, a jula 1942. u Vrhovnu komandu jugoslovenske vojske u otadžbini. Decembra 1941. godine jugoslovenska izbeglička vlada prihvatila je četnike Draže Mihailovića kao svoju vojsku, proizvela Dražu u čin brigadnog generala, a januara 1942. četnike proglasila »jugoslovenskom vojskom u otadžbini«, Dražu imenovala za ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva i unapredila ga u čin divizijskog generala. Kada je u julu 1942. Komanda jugoslovenske vojske u otadžbini pretvorena u Vrhovnu komandu jugoslovenske vojske u otadžbini, Draža je imenovan za načelnika štaba Vrhovne komande i unapređen u čin armijskog generala.¹²

Organizacionu strukturu i zadatke četničkih jedinica Draža Mihailović je regulisao svojim uputstvima, među koje spada i Uputstvo broj 5, po kome je, uglavnom, izvršena četnička vojna organizacija u celoj Jugoslaviji. Prema Uputstvu broj 5, četničke jedinice su organizovane na principu tri čete: prve, druge i treće. Prve čete obuhatile su ljudstvo od do 50 godina, druge od 30 do 40 a treće od 20 do 30 godina i dobrovoljce svih godina starosti.

Treće čete — najmlađe ljudstvo i dobrovoljci, grupisani u odrede, odnosno bataljone i brigade — bile su stalne četničke jedinice, tzv. operativna vojska, a druge i prve čete — ljudstvo srednjih i starijih godišta — sačinjavale su rezervnu vojsku koja je aktivirana povremeno.¹³

¹¹ Draža Mihailović je pod ingerencijom jugoslovenske izbegličke vlade ostao na čelu četnika sve do 30. avgusta 1944. godine, kada mu je na predlog izbegličke vlade kralj Petar II Karađorđević svojim ukazom oduzeo komandu i priznao maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita za jedinog »vođu jugoslovenskih snaga otpora«. Međutim, Draža se nije povinovao kraljevom ukazu već je i dalje ostao na čelu četnika sve do kraja rata. Uhapšen je 1946. godine i na javnom suđenju u Beogradu jula 1946. osuđen na smrt.

¹² Arhiv Vojnoistorijskog instituta (AVII), fond četničke arhive (CA), El. Č—1 — 632.

¹³ U uputstvu broj 5, pored ostalog, piše: »Bez obzira na momentalnu situaciju (nema datuma pa je teško utvrditi vreme, ali se verovatno radi o početku 1942. godine), organizacija i podela uloga mora biti izvršena do detalja, tako da se izbegne nesporazumnost i svako iznenađenje može imati loših posledica«.

Opšti zadaci prvih četa — ešelona bili su da obezbeđuju naseljena mesta i komunikacije koje vode do njih. Zadatak drugih četa — ešelona bio je da ruše komunikacije i prave prepreke na onim između naseljenih mesta. Treće čete svrstavane su u operativne jedinice i odlazile su na izvršavanje operativnih zadataka. Oružje je načelno raspoređivano tako da je polovina služila za naoružavanje trećih a druga polovina za naoružavanje drugih i prvih četa.

Dakle, četničke jedinice su formirane na teritorijalnom principu prisilnom mobilizacijom ljudstva. Jedan srez davao je, načelno, jednu ili dve brigade operativne vojske jačine nekoliko stotina ljudi. U svakom srezu bilo je nekoliko desetina četnika koji su dobrovoljno stupili pod oružje. Sastavljeni, uglavnom, od oficira i podoficira bivše jugoslovenske vojske i žandarmerije, oni su sačinjavali komandni kadar četničkih jedinica i bili stalno na okupu u srezovima. Kao štab i jezgro, odnosno mobilni deo brigade, sprovođili su prisilnu mobilizaciju ljudstva primenjujući najsiroviju odmazdu za slučaj neodazivanja pozivu. Tako su većinu ljudstva četničkih brigada, bataljona i četa sačinjavali prisilno mobilisani seljaci. Okupljene u brigade, njih su vodili u akcije protiv partizana, a po završetku akcije raspuštali kućama, i opet ih mobilisali, prilikom pripremanja novih akcija.¹⁴

Vojna organizacija Draže Mihailovića u 1941. godini uglavnom se razvijala i delovala kroz četničke odrede različite jačine. Krajem 1941. i početkom 1942. godine formirane su brigade koje su u svom sastavu imale, načelno, po četiri bataljona, krajem 1942. i početkom 1943. korpusi, čija teritorija obuhvata po tri do četiri sreza, a 1944. u Srbiji su formirane grupe četničkih korpusa i Četvrta grupa jurišnih korpusa.¹⁵ Pored operativnih jedinica i komandi, postojale su i vojno-teritorijalne četničke komande (komande vojnih oblasti, okruga, srezova i komandanti sela) i jedinice.¹⁶

Za rukovođenje četničkim jedinicama u pojedinim oblastima i pokrajinama formirane su, osim komandi brigada, korpusa i grupe korpusa, regionalne četničke komande koje su bile neposredno potčinjene četničkoj Vrhovnoj komandi, odnosno Draži Mihailoviću.¹⁷

Jovan Marjanović, *Prilozi istoriji sukoba narodnooslobodilačkog pokreta i četnika Draže Mihajlovića u Srbiji 1941. godine*, Istorija XX veka, Zbornik radova I, Beograd 1959, 169 — 170; Dokumenti o izdajstvu Draže Mihajlovića, knjiga I 32; AVII, fond CA, kut. 245 — 11/1.

¹⁴ Miloš Minić, *Četnici u drugom svetskom ratu*, Enciklopedija Jugoslavije 2, 582; AVII, fond CA, kut. 245 — 11/1.

¹⁵ Ukupno je bilo formirano u Jugoslaviji oko 70 četničkih korpusa, 11 grupa korpusa i Četvrta grupa jurišnih korpusa. Četvrta grupa jurišnih korpusa imala je pet (I, II, III, IV, V) jurišnih korpusa, s ukupno preko 8.000 ljudi. — *Dokumenti o izdajstvu Draže Mihajlovića*, knjiga I, 659 — 660.

¹⁶ AVII, fond CA, kut. 245 — 11/1.

¹⁷ Tako su postojale: Komanda operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine; Komanda zapadne Bosne; Komanda dinarske četničke oblasti; Glavna komanda Crne Gore i Boke Kotorske; Komanda Starog Rasa (Sandžaka); Komanda Srbije; Komanda Slovenije itd. — AVII, Fond CA, kut. 245 — 11/1; VK—V—322, El. C—1—632, C—2—638.

U srednjoj i jugoistočnoj Srbiji četničkim jedinicama je komandovao major (kasnije potpukovnik) Radoslav Đurić, kao komandant istaknutog dela četničke Vrhovne komande — gorskog štaba 110. Đuriću su bile potčinjene sve četničke jedinice na teritoriji jugoistočne Srbije, Kosova i Vardarske Makedonije od bugarske granice na istoku, grčke na jugu, albanske na zapadu i linije Prizren — Kosovska Mitrovica — Prokuplje — Kruševac — Lukovo — Zvezdan na severu.¹⁸

Četnici Koste Milovanovića Pećanca

Prilikom imenovanja vojvoda i dodeljivanja im terena, na planini Vidojevici, 28. juna 1941, Pećanac je imenovao Mašana Đurovića za vojvodu ibarskog, sa zadatkom da formira Ibarski četnički odred sa centrom u Raški.¹⁹

Mašan Đurović s odredom od 12 ljudi pojavio se u Ibarskoj dolini u julu 1941. godine. Smestio se na desnoj obali Ibra na prostoru — Leposavić — Lešak. Tu se iz odreda izdvajaju pojedinci i odlaze na okolne terene: Rogoznu, Ibarski Kolašin, Goliju i Kopao-nik radi formiranja četničkih jedinica. Oni su mobilisali ljude pod parolom »spasavanja srpstva od Arbanasa i Turaka« (Muslimana). Ali, četnička propaganda nije se mogla održati bez parole o borbi protiv okupatora. Zato u svojoj propagandi ističu da su Albanci i Turci glavni neprijatelji Srba i da se treba pre s njima obračunati, a zatim s okupatorom. Parola o borbi protiv Albanaca i Muslimana bila je privlačna za izbeglice s Kosova, koji su se posle napuštanja svojih domova našli u Ibarskoj dolini ugroženi od napada jednog dela nacionalistički i verski nastrojenih Albanaca i Muslimana. Zbog toga su četnici iz odreda Mašana Đurovića posebno radili na mobilizaciji ljudstva u mestima gde su bile izbeglice: Ibarskoj dolini (Slatina — Lešak), Ibarskom Kolašinu i na Rogozni. Tako je formirano osam četničkih odreda koji su bili potčinjeni Štabu Suhoplaninskog četničkog odreda, odnosno štabu Mašana Đurovića.²⁰

Prvo je formiran Ibarski četnički odred koji je okupljao bivše žandarne, finance, nešto izbeglica i ljudi iz tog kraja. Osim Kolašinskog četničkog odreda, na terenu Ibarskog Kolašina, formiran je od žandarma i izbeglica iz Metohije Đukađinski četnički odred,

¹⁸ Major Radosav Đurić formirao je četnički Gorski štab 110 aprila 1942. godine. Imao je pod svojom komandom oko 70 srezova. Sedište Gorskog štaba 110 bilo je u početku u Gornjoj Jablanici, zatim na pl. Kopaoniku, a od sredine 1943. ponovo u Gornjoj Jablanici (Sijanitska Banja). Đurić se nalazio na čelu Gorskog štaba 110 sve do 18. maja 1944, kada je smenjen i uhapšen. Na njegovo mesto je dočao major Ranko Stošić. Prilikom napada partizana na Gorski štab 110 Đurić je prišao partizanima i već 2. juna 1944. izdao proglas u kome je pozvao sve preostale četnike da se odreknu Draže Mihajlovića i priključe partizanima. — AVII, fond ČA, kut. 246—b—2/1.

¹⁹ Dr. Branko N. Bošković n. d., str. 92, — Mašan Đurović je bio podoficir bivše jugoslovenske vojske.

²⁰ Štab Mašana Đurovića nosio je naziv— Štab Suhoplaninskog četničkog odreda.

Zatim Vračevski, Nikoljački, Pološki, Deževski i Trnavski.²¹ Odredi su u početku imali mali broj stalnih četnika, odnosno uz štab je bilo po četiri do šest četnika kao pratnja. Štabovi su krstarili po selima, popisivali sposobne ljude za borbu, saopštavali im da su mobilisani, ali da do poziva budu kod svojih kuća.²²

Kako se Štab Suhoplaninskog četničkog oreda, sprovodeći Pećančevu politiku legalizacije i potčinjavanja Nedićevoj vladi, svojom lojalnošću i saradnjom s okupatorom eksponirao kao njegov sluga, sve se više vršila polarizacija među četnicima. Oni koji su se rukovodili samo ličnim interesima, tj. koji su bili spremni da služe bilo kome pa i okupatoru ako od toga imaju korist, bez obzira na javno mnjenje i posledice za sredinu, sve su se više približavali Štabu Suhoplaninskog četničkog odreda, dobijali platu i vodili borbu protiv NOP-a. Međutim, oni koji su vodili računa o javnom mnenju udaljavali su se od politike neposredne saradnje s okupatorom, napustili Suhoplaninski četnički odred, priključili se četnicima Draže Mihailovića ili, pak, odbijali da izvršavaju naređenja pretpostavljenih i vodili politiku onako kako su smatrali da im u datom momentu najbolje odgovara.²³

Tako se iz svih lokalnih četničkih odreda izdvajaju oni kojim su kratkovidi lični interesi bili iznad svih i stavljaju se pod neposrednu komandu Štaba Suhoplaninskog četničkog odreda. Zato se broj četnika u ovom odredu od 30 početkom septembra, popeo na 80 početkom oktobra, 150 sredinom oktobra, a na oko 500 aktivnih četnika u decembru 1941. godine.²⁴ Na povećanje brojnog stanja utiče instrukcija Draže Mihailovića od 30. novembra 1941. kojom je naloženo da se jedan broj četnika Studeničko-deževskog četničkog odreda legalizuje, uključivanjem u sastav Suhoplaninskog četničkog odreda, i da tamo dobija pripadnost.²⁵

Nedićeva vlada je protokolom od 3. aprila 1942. predvidela formiranje četničkih lokalnih odreda u Novom Pazaru, Kosovskoj Mitrovici i Podujevu. Međutim, vojni zapovednik za Srbiju nije dao saglasnost, izjavivši da formiranje četničkih formacija u kosovsko mitrovačkom okrugu ne dolazi u ozbir.²⁶ Tako je Suhoplaninski četnički odred ostao sam, a po dolasku četnika iz bugarske okupacione

²¹ Iznad sela Kaluge u Gornjem Kolašinu organizovano je 6. septembra 1941. svečano polaganje zakletve na vernost kralju Petru II. Vračevski, Nikoljački, Pološki i Deževski odred formirani su na Rogozni, u deževskom srezu, a Trnavski na Goliji, u studeničkom srezu. Pored žandarima, četničkim odredima na Rogozni i Goliji prilaze i izbeglice iz Sandžaka. Dr Branko N. Bošković, *n. d.*, str. 92.

²² Dr Branko N. Bošković, *n. d.*, str. 92.

²³ Dr Branko N. Bošković, *n. d.*, str. 94 — 95.

²⁴ To su bili bivši finansi, podoficiri, oficiri, kao i jedan broj izbeglica labilnog karaktera koji su na ovaj način našle mogućnost za »privredivanje«. Od toga bilo je 41 oficir i 459 četnika redova. Dr Branko N. Bošković, *n. d.*, str. 95.

²⁵ Dr Branko N. Bošković, *n. d.*, str. 98.

²⁶ Odred u Novom Pazaru trebalo je da ima 500 četnika, u Kosovskoj Mitrovici 100 i u Podujevu oko 500. Za komandanta tih odreda bio je određen Milan K. Pećanac. Pripadnost je trebalo da primaju preko Srpske državne straže. Dr Branko N. Bošković, *n. d.*, str. 167 — 168.

zone i legalizovanja četnika narastao je na oko 1.000 ljudi. Zatim je preimenovan u Ibarski četnički odred i uključen u »Srpsku oružanu silu« Nedićeve vlade.²⁷

Krajem 1942. godine četnici Koste Pećanca su ukinuti. Samo je Suhoplaninski odnosno Ibarski četnički odred i dalje ostao legalan i sa Srpskom državnom stražom bio deo Nedićeve Srpske oružane sile.²⁸

Ibarski četnički odred je u septembru 1942. godine 1.000 smanjen sa na oko 500 četnika, a zatim se osulo do 23. marta 1943. još oko 200 ljudi. U ovakvoj situaciji komanda donosi odluku da napusti Ibarsku dolinu i da se s preostalih 300 četnika uputi u Crnu Goru, poveže s Dražom Mihailovićem i stupi u borbu protiv NOV i POJ. U selu Šahovićima Mašan Đurović stiže sa svega oko 200 četnika i dolazi u kontakt s Dražom Mihailovićem, koji je njegov odred uključio u Grupu limsko-sandžačkih odreda pod komandom Pavla Đurišića. Međutim, Mašan Đurović je ubrzo likvidiran po naređenju Draže Mihailovića, a Ibarski odred rasporfmiran.²⁹

Četničke oružane formacije Draže Mihailovića

Četnička organizacija Draže Mihailovića našla je u srpskim naseljima u kosovskomitrovačkom i studeničkom srezu povoljnije uslove za razvijanje svoje aktivnosti. U tome joj je pomogao okupator, koji je ispoljavao težnju za proširenje »velike Albanije« na kosovskomitrovački pa i studenički srez. U odbrani svojih sela od vulnetarskih snaga srpsko stanovništvo je bilo sklonu revanšizmu, što su četnici vešto koristili za mobilizaciju ljudstva u svoje jedinice.³⁰

Kada je Pećanac 29. avgusta 1941. godine izdao proglas o saradnji svojih četnika s okupatorom, a zatim Mašan Đurović došao sa svojim štabom u Rašku i počeo da otvoreno sarađuje s nemačkim okupatorom, napustili su ga Deževski, Nikoljački, Vračevski, Pološki i Trnavski odred i prišli Radomiru Cvetiću.³¹ Cvetić reorga-

²⁷ Dr Branko N. Bošković, n. d., str. 168.

²⁸ Neke četničke jedinice povukle su se u planine predstavljajući se kod naroda ilegalnim četničkim formacijama i legalnim predstavnicima oružane sile Kraljevine Jugoslavije. Dr. Branko N. Bošković, n. d., str. 166.

²⁹ U boju kod Čelebića četnici Draže Mihailovića su razbijeni i u toku 18. i 19. aprila napustili mostobran na Tari, što je omogućilo jedinicama Glavne operativne grupe NOVJ da prođu u zapadni deo Sandžaka i razbiju oko 2.000 četnika, među kojima se nalazio i Ibarski četnički odred. Pošto je Ibarski četnički odred početkom maja 1943, prilikom povlačenja na desnu obalu Lima i prikupljanja na Javoru, samovoljno napustio položaje, Draža Mihailović je naredio da se likvidira Mašan Đurović (to je uradio Dragutin Keserović) i rasformira odred, a četnici uključe u Rasinski i Jakorski četnički korpus. Dr Branko N. Bošković, n. d., str. 166 — 170.

³⁰ Dr Branko N. Bošković, n. d., str. 96.

³¹ Kolašinski odred, iako je ostao pod neposrednom komandom Štaba Suhoplaninskog četničkog odreda, nije htio da se bori protiv partizana, pa je od strane Koste Pećanca i Mašana Đurovića okarakterisan kao partizanski i likvidiran. Preostala dva lokalna odreda, Ibarski i Dukadinski, ostali su pod komandom Štaba Suhoplaninskog četničkog odreda, a zatim prestali da deluju kao lokalni Dr. Branko N. Bošković, n. d., str. 94 — 95.

nizuje ove odrede u čete, obilazi sela po Rogozni i Goliji, objašnjava program organizacije Draže Mihailovića, prilagođen lokalnim prilikama, mobiliše ljudstvo i uključuje u čete na teritorijalnom principu. Iz više obližnjih sela formirana je po jedna četa. Svaka četa imala je prosečno po 100 ljudi, ali su oni ostali kod svojih kuća, dok su štabovi četa sa četiri do šest četnika išli po selima, držali skupove i na njima tumačili program Draže Mihailovića. Opšta težnja je bila da se sve snage mobilišu, odnosno vežu, za četničku organizaciju i spreči odlazak ljudi u partizanske jedinice.

Pošto je u septembru postignut sporazum između Draže Mihailovića i Koste Pećanca o podeli terena, u oktobru 1941. sprovedena je opšta mobilizacija na terenu koji je bio pod uticajem organizacije Draže Mihailovića. Sve čete su bile grupisane u Studeničku četničku brigadu na Goliji (srez studenički) i Deževsku četničku brigadu na Rogozni (deževski srez). Obe brigade su ušle u novoformirani Studeničko-deževski četnički odred jugoslovenske vojske u otadžbini.³²

Početkom 1942. godine stvoreni su povoljniji uslovi za pristalice četničke organizacije da neometano šire četničku propagandu i mobilišu ljudstvo u oružane formacije. Ibarskom dolinom slobodno se kreću legalni četnici Suhoplaninskog odnosno Ibarskog četničkog odreda, obezbeđuju komunikacije i vode borbu protiv partizanskih grupa i pripadnika NOP-a, a na Goliji su dejstvovali ilegalni četnici Javorskog četničkog odreda formiranog negde u junu 1942. godine.³³

Prvi kosovski četnički korpus — Gorski štab 127

Četnički komandanti Koste Pećanac i Draže Mihailovića uključivali su u 1941. i prvoj polovini 1942. godine izbeglice s Kosova u četničke jedinice koje su formirane na susednim terenima, naročito u Ibarskoj dolini. Međutim, već sredinom 1942. godine emisari Draže Mihailovića počeli su da rade na organizaciji četničkih formacija na teritoriji Kosova i Metohije. U tom periodu izlazi na teren više oficra s ovlašćenjem Draže Mihailovića. Među njima je bio i kapetan Jovan Miladinović, koji je verovatno u junu 1942. formirao Štab Kosovskog četničkog korpusa.³⁴

Mada je teško utvrditi tačan datum formiranja, zna se da je Kosovski četnički korpus tada obuhvatao teritoriju šarplaninskog, lapskog, nerodimskog, gračaničkog, vučitrnskog i gnjilanskog sreza.³⁵

³² Komandant odreda bio je kapetan I klase Radomir Cvetić. — Dr Branko N. Bošković *n. d.*, str. 97.

³³ Javorski četnički korpus obuhvatao je teritoriju studeničkog, deževskog i moravičkog sreza, sa sedištem štaba na Čemernu. Za komandanta korpusa postavljen je Brane Petrović. Korpus je imao tri brigade: Studeničku, Deževsku i Moravičku. Miliija K. Maliković, *n. d.*, str. 125.

³⁴ Nikola P. Vidačić, *Na obalama Nerodimke*, Novi Sad 1967; AVII, fond ČA, kut. 246-b — 6/1.

³⁵ AVII, fond ČA, kut. 246-b — 6/1.

Prema formacijskom pregledu, trebalo je da Štab Kosovskog četničkog korpusa ima oko 70 ljudi — 37 za obavljanje operativnih poslova (operativni deo Štaba) i 23 za obavljanje pozadinsko-teritorijalnih poslova (oblasni-pozadinski odsek). Operativni deo Štaba: operativno obaveštajno propagandno odeljenje i adutantura bili su potčinjeni načelniku Štaba, oblasni-pozadinski odsek delio se na vojno odeljenje (načelnik, blagajnik, intendant, referent za naoružanje, inženjerski referent, sanitetski referent, veterinar, sudski i islednički referent, šef saobraćaja, referent za taoce i internirce) i gradsko odeljenje (okružni načelnik, referent za izbeglice, referent za poljoprivredu i opravku), a bio je pod komandom pomoćnika komandanta korpusa. Za obezbeđenje štaba formacijom je predviđena štabna četa, sastava: opšti deo, gardijski vod od dva odeljenja (pešadijsko i konjičko), vod za vezu i vozarski vod, jačine 115 ljudi.³⁶

Na području svakog sreza predviđeno je da se formiraju po dve brigade: operativna i rezervna, i to: mitrovačka, vučitrnska, gračanička, nerodimska i grnjilanska. Štab operativne brigade: komandant i pomoćnik, propagandno-obaveštajni odsek, sudski odsek, snabdevački odsek i štabna četa od četiri voda (gardijski, za vezu, bolničarski i saobraćajni).

Štab sreske komande trebalo da bude u sastavu: komandant, sedam odeljenja (adutantsko, propagandno-obaveštajno, sudsko, sanitetsko, za izbeglice, poljoprivredno, za vezu) i straža: suhoputna stanica, sastava: komandant, blagajnik, skladištar, pekare, rekviziciona komisija, radničke komande i vozarske komande.

Komandantu sreza neposredno su potčinjeni: štab sreske komande, suhoputna stanica, štab rezervne brigade, sresko načelstvo, komande mesta i opštinske uprave. Sresko načelstvu i opštinske uprave sastava kao i za vreme Kraljevine Jugoslavije.³⁷

Prema šemi organizacije obaveštajne službe u Kosovskom četničkom korpusu (od 25. jula 1942), rad po obaveštajnoj službi predviđen je po sledećem: u bataljonima i opštinama trebalo je da postoje tajni agenti, u operativnoj brigadi propagandno-obaveštajni odsek, srezu propagandno-obaveštajno odeljenje, a u korpusu obaveštajno odeljenje. Obaveštajni oficir korpusa prikuplja podatke preko sreskih obaveštajnih referenata, propagandno-obaveštajnih odeljenja sreskih komandi, a ovi preko spoljnih obaveštajnih agenata, opštinskih i bataljonskih tajnih agenata.³⁸

Dakle, po formiranju užeg dela Štaba Kosovskog četničkog korpusa, oficirima i drugim organizatorima četničke organizacije Draže Mihailovića na Kosovu bila je jasna perspektivna organizacija i formacija četničkih jedinica. U tom smislu oni su, prema mogućnostima i prilikama, sprovodili svoju aktivnost, čije rezultate je veoma teško utvrditi. A evo kako to izgleda u njihovim izveštajima:

Kaptan I klase Tasa Đorđević izveštava još 10. jula 1942. Dražu Mihailovića da je »prema postojećim naredbama i naređenjima

³⁶ AVII, fond ČA, kut. 124 — 5/5.

³⁷ AVII, fond ČA, kut. 101 — 5/5.

³⁸ AVII, fond ČA, kut. 124 — 1/5 i 5/5.

od Nerodimskog četničkog odreda Jugoslovenske vojske«, u kome radi, kako sam kaže, od Vidovdana 1941. godine »formirao komandu Nerodimskog odreda Jugoslovenske vojske u Otadžbini«. Zatim moli da mu se izda i potrebno pismeno ovlašćenje jer kao dugogodišnji učitelj u nerodimskom srezu može najkorisnije poslužiti opštoj stvari, pošto poznaje svaku stopu zemlje kako u ovom tako i u okolnim srezovima.

Đorđević u prilogu izveštaja navodi da je formirao nerodimski odred jačine tri bataljona od po tri prve, druge i treće čete, odnosno ukupno 27 četa.³⁹

Prema izveštaju vršioca dužnosti šefa obaveštajno,propagandne službe Kosovskog četničkog korpusa od 30. avgusta 1942. Draži Mihailoviću, na Kosovu je bio formiran »Srpski kosovski nacionalni komitet«. Međutim, po formiranju Kosovskog četničkog korpusa Komitet je rasformiran, a njegovi članovi stavljeni na raspolaganje komandi Korpusa.

U dopisu koji nosi naslov »Izveštaj o dosadašnjem radu na polju obaveštajne i propagandne službe na teritoriji Kosovskog korpusa«, piše, pored ostalog: »Uložili smo naročito u mesecima: junu, julu i avgustu, sve napore da putem izdavanja naših letaka-proglosa i VIDOVDANA, obavestimo sav Srpski živalj širom celoga Kosova o pravnom stanju u zemlji i na strani, stišavajući sve upaljive elemente i pobijajući sve komunističke i ostale neprijateljske laži i tvrdnje o tobože lošim namerama Komande jugoslovenske vojske«. Dalje se navodi da je u »tom cilju pušteno (...) 20 komada dokumentarnih članaka i dvadeset letaka, čiji su navodi crpljeni iz stvarnosti i događaja i rada pojedinih rušilačkih frakcija, koje se pojavile posle kapitulacije Jugoslavije«. Zatim dalje piše: »Pored pismene propagande, koja je iz našeg Štaba delovala u 9 srezova (4 van teritorije ovog Korpusa), razvili smo jaku nacionalnu propagandu na buđenju nacionalne svesti i putem javnih zborova i manjih skupova, gde su naši ljudi detaljno objašnjavali zavedenom i zalutalom srpskom živilju o pravom stanju u zemlji i van«.

U izveštaju se daje prikaz stanja na području mitrovačkog, vučitrnskog, gračaničkog, nerodimskog i gnjilanskog sreza.⁴⁰

Organizator nerodimskog sreza rezervni poručnik Stojimir Parlić u izveštaju komandantu Kosovskog četničkog korpusa od 24. septembra 1942. godine navodi, da je »ljudstvo sa ove strane italijansko-bugarske granice bilo (...) dovoljno za formiranje samo jednog operativnog bataljona i jednog rezervnog bataljona, kao i štabova obe brigade, sreske komande i suhoputne stanice«. »Nije moglo biti više bataljona«, kao što su se nadali, »jer se srpski živalj razredio raseljavanjem«. Zbog toga će obe brigade, operativna i

³⁹ Prvi bataljon je obuhvatao po prvu, drugu i treću četu nerodimsko-kosinske i štinljanske opštine; drugi bataljon uroševačke, polinovačke i babinke opštine, a treći gatanjske, gotominske i štrbarske opštine. Prvi i drugi bataljon obuhvatali su teritoriju italijanske, a treći bugarske okupacione zone. — AVII, fond ČA, kut. 101 — 2/1.

⁴⁰ AVII, fond ČA, kut. 124 — 2/5.

rezervna, imati po dva bataljona.⁴¹ U jednom drugom izveštaju, istog datuma, Parlič dostavlja imena komandanata i njihovih pomoćnika: sreza, rezervne brigade, suhoputne stanice i bataljona,⁴² zatim komandantu Korpusa predlaže »listu građanskih vlasti«.⁴³

Poručnik Petar Trklja, u svojstvu vršioca dužnosti komandanta Operativne brigade nerodimskog sreza, u izveštaju komandantu Kosovskog četničkog korpusa od 28. septembra 1942. navodi da su na teritoriji severno od italijansko-bugarske granice formirani Štab operativne brigade i 1. operativni bataljon, a južno od ove granice 2. operativni bataljon.⁴⁴

Prema naredbi komandanta Kosovskog četničkog korpusa od 12. marta 1943, Šarplaninska četnička operativna brigada »imati« će štab sa štabom četom i tri operativna bataljona.

Štabna četa treba da se formira od dotadašnje čete 1. bataljona iz sela Planjana, sastava: gardijski vod (tri desetine), pionirski vod, vod za vezu i odeljenje za snabdevanje. Prvi bataljon, sastava tri čete odnosno oko 250 ljudi; drugi bataljon, sastava tri čete odnosno oko 200 ljudi; treći bataljon sastava tri čete odnosno oko 250 ljudi. Brigada je trebala da ima ukupno oko 800 ljudi.⁴⁵

Prema pismu komandanta Kosovskog četničkog korpusa od 20. aprila 1943, kako on kaže, »po prikupljenim i proverenim podacima (...)«, u građaničkom srezu uspešno se vrši reorganizacija četničkih jedinica od strane poručnika Ratka Popovića i ljudstva koje je on poveo sa sobom iz Štaba Korpusa. Međutim, postoje velike teškoće u radu, jer su sva srpska sela stavljena pod stražu »Arnauta i Italijana«, pa se rad vrši samo noću. Dalje iznosi: »Ovim smo

⁴¹ AVII, fond ČA, kut. 101 — 10/1.

⁴² Komandant sreza rezervni konjički poručnik Stojimir Parlič, a njegov pomoćnik sveštenik, niži vojni činovnik, Miloš Vujošević; komandant rezervne brigade rezervni kapetan I klase Tasa Džorđević, njegov pomoćnik rezervni pešadijski poručnik Radeta Mikarić, komandant 1. rezervnog bataljona rezervni žandarmerijski narednik Pavle Okijević, a njegov pomoćnik rezervni pešadajski narednik Ilija Vujnović, komandant suhoputne stanice Uroševac rezervni konjički poručnik Todor Slavković. AVII, fond ČA, kut. 101 — 15/1.

⁴³ Predlaže: za načelnika nerodimskog sreza sveštenika iz Uroševca Dragoljuba Kujundžića, za sreske pisare- učitelja iz Uroševca Seafima Jovanovića, i bivšeg opštinskog pisara Dušana Mijovića, za predsednike poština: uroševačke Spiru Stepčeviću, nerodimске Ljubomira Tasića, kosinske Stojana Stojića, štimljanske Vančića, babuške Radomira Borisavljevića, tolinovačke Nikolu Elezovića, gatanjanske Veljka Redžića, štrbačke Milisava Ljubića, gotovuške — javiće naknadno. Moli da se za sva navedena lica dostave punomoćja. — AVII, fond ČA, kut. 101 — 15/1.

⁴⁴ AVII, fond kut. 101 — 14/1.

⁴⁵ Prvi bataljon je formiran: 1. četa od 1. čete iz Prizrena, 2. četa od 3. čete iz Ljubižde i 3. četa od 6. čete iz sela Lokvica i Živinjana; drugi bataljon: 1. četa od 1. čete iz sela Sredske, 2. četa od 2. čete iz sela Mučnikovca i 3. četa od dela 3. čete iz Gornjeg Sela; treći bataljon 1. i 2. četa od 3. bataljona iz podrimskog sreza i 3. četa od 4. bataljona iz podrimskog sreza.

Ostalo ljudstvo: u šarplaninskom srezu dotadašnja 2. četa iz Prizrena, 4. četa iz sela Vrbične-Dojnica i 7. četa iz sela Ljutoglava-Novake-Donja Srbica ostaju pod komandom komandanta sreza, »za obezbeđenje rejona sreza od akcija komunista i Arnauta«; u podrimskom srezu oko 120 ljudi na-

kako mi javljaju sa više strana (...) uspeali da u svoje redove uvučemo preko 80% svih Srba na Kosovu i ako smo u avgustu prošle godine imali manje od 20% pristalica, a ostali su sve bili komunisti (...)⁴⁶

Zatim se u pismu navodi da je prilikom akcije okupatora i albanskih kvislinga protiv pripadnika NOP-a oduzeto od Srba sa područja graničnog sreza 715 pušaka, 6 mitraljeza, 12 puškomitraljeza i drugog sitnog oružja. Ali, kod četnika se ipak još nalazi oko 180 pušaka.

U nerodimskom srezu, kaže se u pismu, svi meštani su uz četničku organizaciju, a druge ne priznaju. Naseljenici koji su bili preko 90% organizovani komunisti svedeni su na 50 odsto. Zaključuje da među Srbima imaju 75% pristalica, pa je stanje u srezu više nego zadovoljavajuće. Zbog otežanog rada dalji boravak komandanta brigade bio je onemogućen pa je s jednom grupom prešao u Srbiju, gde će se kod komandanta Korpusa zadržati dok se ne stvore prilike za rad na teritoriji brigade.

Navodi se potom da se »po razbijanju komunista brojno stanje Nerodimske brigade povećalo i (...) iznosi 1200 vojnika, a dva bataljona drugih četa imaju još 600 ljudi«. Prema tome, brojno stanje trećih i drugih četa iznosi 1800 ljudi. Naoružanje je vrlo slabo: operativne jedinice imaju oko 120 pušaka i 2 puškomitraljeza, a druge čete samo 80 pušaka.⁴⁷

Kada je u aprilu 1943. formiran Drugi kosovski četnički korpus, teritorija Prvog (do tada Kosovskog) kosovskog četničkog korpusa svedena je na šarplaninski, lapski, nerodimski i gračanički srez.

Kao što se vidi iz izveštaja komandanata jedinica Kosovskog četničkog korpusa, pa i samog komandanta Kosovskog odnosno Prvog kosovskog četničkog korpusa, iz perioda 1942, 1943. i 1944. godine, na spiskovima su postojale razne jedinice pa je veoma teško utvrditi njihovo brojno stanje i sastav, posebno operativnih jedinica sastavljenih od stalnih četnika, koji su bili pod oružjem.

Iz izveštaja komandanta Gorskog štaba 110 majora Radoslava Đurića koji je dostavljao četničkoj Vrhovnoj komandi, može se zaključiti da je još 1942. godine »Abdulah (Miladinović, prim. M. C.) u srezovima šarplaninskom, podrimskom i podgorskom organizovao jednu leteću brigadu čiji je štab u šumi (...)«; da je Kosovski korpus 1942. godine imao samo oko 20 naoružanih četnika, što se verovatno odnosi samo na jezgro budućeg Korpusa. Iz nekih drugih dokumenata može se zaključiti da je Prvi kosovski četnički korpus imao početkom 1943. godine 80 naoružanih četnika, u junu 1944. oko 300, a početkom 1945. godine oko 250.⁴⁸

menjeno je za formiranje dve čete od po 60 ljudi, na raspolaganju komandantu sreza; u podgorskom srezu oko 120 ljudi dotadašnjeg 4. bataljona formirati — podeliti u dve čete na raspolaganju komandantu sreza. AVII, fond ČA, kut. 101 — 21/1.

⁴⁶ Pismo je upućeno nekom Mići čija ličnost nije indetifikovana. — AVII, fond ČA, kut. 101 — 24/1.

⁴⁷ AVII, fond ČA, kut. 101 — 24/1.

⁴⁸ AVII, fond ČA, kut. Č-1, 632: Dr Branko N. Bošković, n. d., 174.

Drugi kosovski četnički korpus — Gorski štab 193

Komandant Kosovskog četničkog korpusa kapetan Jovan Miladinović dao je kapetanu Živojinu—Žiki Markoviću naredbu od 11. novembra 1942. godine i uputio ga na teren kosovskomitrovačkog, vučitrnskog i lapskog sreza da tamo formira četničku organizaciju. U naredbi piše da su sve vojne, građanske i samoupravne vlasti i stanovništvo dužni da izvršavaju njegova naređenja, da mu izlaze u susret i ukazuju potrebnu pomoć. Za neizvršenje njegovih naređenja odgovaraće se po zakonima Kraljevine Jugoslavije.⁴⁹ Svi legalni četnički odredi dužni su da se stave pod njegovu komandu. Poredak uspostavljen od generala Milana Nedića ne priznaje se, a Markoviću se poverava zadatak da organizuje četničku pozadinsku vlast.⁵⁰

Međutim, Žika Marković nije odmah pošao na povereni mu zadatak pa ga 21. novembra 1942. kapetan Miladinović upozorava da odmah krene.⁵¹ Marković se s određenog mu terena javlja četničkoj Vrhovnoj komandi, odnosno Draži Mihailoviću, tek 28. aprila 1943. godine. U svojstvu vršioca dužnosti komandanta Kosovske četničke brigade, on ističe da se primio poverenog zadatka u cilju priprema za onaj moment kad kućne poslednji čas kada će »na dati (...) znak krenuti i sa oružjem u ruci za poslednji obračun sa svim neprijateljima srpskog naroda pa i ovog svetog Kosova«. Zatim navodi da njegova brigada broji sedam bataljona operativne i sedam bataljona stajaće vojske, sa oko 6.500 ljudi, što je moglo biti samo po spisku. Traži dvojicu oficira i da se odredi komandant brigade, ističući da je neobično srećan što mu je poveren zadatak da radi na organizovanju četnika u rejonu Kosova.⁵²

Tako je u aprilu 1943. godine počelo formiranje Drugog kosovskog četničkog korpusa, koji je dobio zadatak da se orijentiše na područje kosovskomitrovačkog, vučitrnskog i lapskog sreza. Zapravo, trebalo je da se poveže s Metohijom i da okuplja četničke pristalice kao buduće »osvetnike Kosova«.

Pri donošenju odluke o formiranju Drugog kosovskog četničkog korpusa i određivanju sedišta njegovog štaba verovatno se četnička Vrhovna komanda rukovodila time što je u Ibarskom Kolašinu bilo oko 60 naoružanih ljudi u šumi, pa je trebalo prvo njih organizovati kao jezgro budućeg korpusa. S druge strane, smatralo se da je iz rejona Kolašina moguće uspostaviti vezu s Kosovom i Metohijom, da se preko Kopaonika može održavati veza s Prvim kosovskim četničkim korpusom a na severu s Jablaničkim.⁵³

Iako se zna da je formiranje jedinica Drugog kosovskog četničkog korpusa počelo u aprilu 1943, teško je utvrditi kada i koje su jedinice formirane. Međutim, na osnovu postojećih dokumenata može se zaključiti da su na liniji Kopaonik — dolina Ibra — Stari

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ AVII, fond ČA, kut. 101 — 16/1.

⁵¹ AVII, fond ČA, kut. 101 — 17/1.

⁵² AVII, fond ČA, kut. 101 — 1/1.

⁵³ AVII, fond ČA, kut. 101 — 20/1.

Kolašin najpre formirane Dukadinska i Kolašinska a zatim Mitrovačka, Drenička, Pečka i Ibarska četnička brigada.⁵⁴ Tako su u 1943. godini formirane od lokalnog stanovništva dve brigade i četiri od izbeglica.

Zbog pojačavanja terora nad srpskim življem, naročito krajem 1943. i početkom 1944. godine, povećao se broj izbeglica s Kosova, što je Štab Drugog kosovskog četničkog korpusa iskoristio za formiranje novih jedinica. Krajem juna 1944. Drugi kosovski četnički korpus imao je u svom sastavu Kolašinsku, Dreničku, Dukadinsku, Ibarsku, Mitrovačku, Pečku i Lapsku (privremeno) četničku brigadu, zatim Jurišnu četnu, Protivoklopnu bateriju, Štabnu četnu, Rusku omladinsku grupu i Poljsku bolnicu.⁵⁵

U zapovesti Komande Drugog kosovskog (jurišnog) korpusa od 24. novembra 1944, za razliku od stanja na kraju juna, navode se kao nove jedinice Gnjilanska i Gračanička brigada, Bataljon vojvode Vase Popovića, Žandarmerijska četa i Sovjetska brigada (verovatno nastala od Ruske omladinske grupe), dok se Lapska četnička brigada i Jurišna četa ne pominju.⁵⁶

Aktivni stalni četnici regrutovani su iz redova žandarma, podoficira i oficira, činovnika, trgovaca, seoskih bogataša i retkih industrijalaca iz lokalne sredine i izbeglica s Kosova. Izbeglice koje nisu pripadale navedenim profesijama (uglavnom seljaci) bile su neka vrsta polustalnih četnika. Oni su nadničili kod bogatijih seljaka u Ibarskoj dolini, a povremeno se priključivali četničkim patrolama. Četnici regrutovani iz lokalne sredine bili su u tzv. pripremnom stanju. Obrađivali su zemlju i starali se o svojoj imovini, a kada bi im zapretila opasnost od vulnetarskih snaga s Kosova, bili su spremni da se prihvate oružja i organizovano stupe u borbu.⁵⁷

Zbog čestih mobilizacija, razbijanja četničkih jedinica, dezertstva i različitog tretiranja sastava četničkih jedinica nismo u mogućnosti da rekonstruišemo brojno stanje ljudstva u tim jedinicama. Može se reći da se za vreme mobilizacije broj povećavao, a za vreme borbi, zbog dezertstva i zarobljavanja, smanjivao.

Prema nekim podacima, Drugi kosovski četnički korpus je imao 1.500 do 1.700 četnika. S obzirom da su u njegove redove regrutovane izbeglice, na šovinističkoj osnovi, on je bio po broju četnika verovatno najveći u Srbiji. I pored toga, mobilni sastav bio je manji i verovatno nije premašivao hiljadu naoružanih četnika.

Kako izveštava sreski načelnik iz Raške, 28. juna 1943. godine, Drugi kosovski četnički korpus imao je ukupno oko 1.200 ljudi, uglavnom izbeglica s Kosova.⁵⁸

⁵⁴ Milija K. Milaković, n. d. str. 132; dr Branko N. Bošković, n. d., str. 175.

⁵⁵ AVII, fond ČA, kut. 101 — 20/3, 21/3.

⁵⁶ AVII, fond ČA, kut. 101 — 39/3.

⁵⁷ Dr Branko N. Bošković, n. d., str. 175. Mobilno ljudstvo polagalo je jakletvu kralju Petru II Karađorđeviću. Pripadnici Drugog kosovskog četničkog korpusa položili su zakletvu. 6. maja 1944. godine. Tada je komandant Korpusa pozvao sve obveznike u kosovsko mitrovačkom srezu na Kopaonik da u prisustvu predstavnika »građanskih i crkvenih vlasti« položie zakletvu. — AVII, fond ČA, kut. 101/ — 13/3.

⁵⁸ Dr Branko N. Bošković, n. d., str. 175.

Sudeći po obaveštajnom izveštaju Štaba Ibarskog NOP odreda od 24. septembra 1944, Drugi kosovski četnički korpus došao je u Rašku s ukupno 365 ljudi.⁵⁹ U izveštaju od 8. oktobra 1944, koji je sačinjen na osnovu bližeg uvida, u Dukadžinskoj četničkoj brigadi bilo je 120, Kolašinskoj 84 i Dreničkoj 30 mobilnih četnika.⁶⁰

Komandant Drugog kosovskog četničkog korpusa navodi u pismu »sovjetskom komandantu« od 14. novembra 1944, pored ostalog, i ovo: »Ovaj korpus (...) broji 5.000 naoružanih ljudi.«⁶¹

Štab Korpusa stalno je podstrekavao u četnicima osvetnički duh i spremao se za potpuno istrebljenje Albanaca s Kosova.

U informaciji koju je Štab uputio Draži Mihailoviću (verovatno početkom 1944) piše da je Drugi kosovski korpus jedinica osvetnika Kosova i po imenu i po cilju i po duhu.⁶² U drugom pismu Draži Mihailoviću od 15. marta 1944. piše da »problem Kosova, Metohije i Kolašina, pa i cele južne Srbije, može i mora biti rešen samo čišćenjem Turaka i Arnauta.«⁶³

U završnim borbama za oslobođenje Srbije, Kosova i Makedonije (avgust-oktobar) četnički štabovi, u saradnji s ravnogorskim odborima, nastojali su da mobilišu obveznike operativnih jedinica i da ih uključe u jedinice za borbu protiv snaga NOV i POJ, ili bar da ih spreče da se priključe NOV i POJ. Štab Drugog kosovskog četničkog korpusa kaže u pozivu za mobilizaciju od 1. septembra 1944, pored ostalog:

»Vi, potomci naših slavni predaka junaka kosovskih mučenika, koji nisu ni onda izostali, da se odazovu pozivu slavnog Cara Lazara i dođu na boj na Kosovo, da brane čast i ugled Otadžbine, pozivate se da se odmah bez ikakvog izgovora odazovete pozivu Otadžbine — majke Srbije i pristupite mome Korpusu u borbi protiv izroda i ugnjetača srpskoga naroda.

Ovo neka vam bude bratski poziv i kao takav shvatite, u protivnom biće vam ovo moje naređenje kome se morate kao vojnici odazvati i svoju zakletvu prema Kralju i Otadžbini ispuniti. Za neodazivanje ovom pozivu smatraćete se izdajnikom Srpstva, ravni njegovom ugnjetaču i neprijatelju i kao takve stići će vas kletva Cara Lazara i kosovskih mučenika kao i zaslužena kazna pred Narodnim sudom.«⁶⁴

Međutim, odziv je bio slab, jer više niko nije hteo da ide u četnike, a oni koji su to ranije učinili počeli su da beže kućama ili prelaze u jedinice NOV i POJ. Zbog toga Štab Drugog kosovskog četničkog korpusa vrši pritisak na obveznike i preti odbeglim oštirim kaznama. To se najbolje vidi u plakatu »Poslednji poziv Srbima

⁵⁹ Zbornik NOR, tom 1, knjiga 19, str. 644.

⁶⁰ Dr Branko N. Bošković, n. d., str. 241 — 242.

⁶¹ AVII, fond ČA, kut. 111 — 9/4.

⁶² Dr Branko N. Bošković, n. d., str. 175.

⁶³ Dalje se navodi: »S obzirom na dvoličnu savezničku politiku prema nama, to čišćenje mora najvećim delom biti izvršeno pr nego li savezničke snage dopru do tih krajeva. Zločini koji su ovi počinili prema Srbima daju nam potpuno određene ruke s obzirom na moral i međunarodno pravo. To, međutim, neće biti pokolj nego vojnička okupacija tih krajeva dosad očisćenih od Srba«. — AVII, fond ČA, kut. 101 — 8/3.

⁶⁴ AVII, fond ČA, kut. 11 — 7/4.

iz Ibarske doline i Kolašina« (bez datuma, verovatno iz prvih dana septembra 1944) u kome se, pored ostalog kaže:

»Za godinu i po dana moga rada sa vama i žrtvovanja za Vas i za opštu srpsku stvar, stekao sam u sve vas poverenje. Mislio sam da vas neće od mene odvojiti niko a ni zavadići.

Ali vi ste prevareni od izdajnika i odvučeni iz Kosanice od mene i odvojeni od Korpusa. Verovao sam da ćete se odreći krivokletnika i izdajnika i vratiti se Kraljevoj vojsci i srpskoj ideji.

Uzalud sam vas pozivao nekoliko puta. Sramotu i izdajstvo hoćete da ponese i skrnavite vašu prošlost, a na budućnost generacije ostavite Kletvu Lazarevu i mrlju Brankovića.

Razmislite ko vas je pokolebao? Nisu to Srbi, već bosanski i hrvatski zločinci i ako ima po koji otpadnik i beskućnik — odrod srpske dečurlije. Zar zbog njih hoćete da primite žig sramnog izdajnika i da svoje domove predate ognju i svoje glave maču.

Poslednji put vas sve Srbe POZIVAM pod barjak i naređujem da ispunite zakletvu datu Kralju i Otadžbini.

Inače preduzimam mere koje mi je dao zakon i koje nosim u srcu sa vojnicima moga Korpusa.

Komandante sela, komandante bataljona, komandire četa i sve viđenije vojnike predaću prekom sudu. Njihove domove popaliću, imovinu uništiti i porodicu internirati. Ko se posluži begstvom oglasiti ga za komunistu, pa ću takođe postupiti kao sa izdajnicima.

Ovim poslednjim pozivom skidam odgovornost za sudbinu vašu i vaše dece. Jer sve je drugo laž, kao što je laž da se komunisti bore za slobodu i za Kralja. Laž je takođe da je Kralj naredio da priđemo Titu.⁶⁵

Komandant Drugog kosovskog četničkog korpusa kapetan Žika Marković lično i neposredno se angažovao na rasturanju poziva izbeglicama da mu priđu kao »dobrovoljačka vojska« za oslobođenje Kosova. A kada sve to nije pomoglo, Marković se poslužio »crnom« propagandom. Izdao je letak pod naslovom: »Komunisti su se zavadići — Drug TITO izdao i pobegao u inostranstvo«. U tom letku, koji je, kako je to Marković predstavio, u ime »P.K. K.P.J.« potpisao »Politički komesar komunističke partije Jugoslavije«, htelo se prikazivati sporazum Tito—Šubašić i stanje u NOP-u i NOV i POJ, onakvo kakvo je ispod teksta »P.K. K.P.J.« »dodato« od strane »Kosovca«, što znači Markovića. Ovaj tekst glasi:

Dakle, Srpski narode, narodnooslobodilačka vojska zavadila se je i više je kao celine nema. Razbijeni u grupama pojavljuju se na mnogim mestima, i čine razna zla, razbojništva i pljačke.

Jedinstvene komande nema, jer neki hoće borbu pod petokratkom zvezdom, dok drugi hoće borbu sa grbom i amblemom jugoslovenskim. Izbegavaju borbu i sa nama i sa okupatorom jer vide da će biti dotučeni.

Prava je istina da su Srbi partizani ustali protivu partizana ustaša i Muslimana — Arnauta, koji uništavaju Srpski narod, jer ih boli 1,500.000 srpskih grobova rasutih po Hrvatskoj, Bosni, Crnoj Gori, Kosovu i Metohiji.⁶⁶

⁶⁵ AVII, fond ČA, kut. 111 — 11/4.

⁶⁶ AVII, fond ČA, kut. 111 — 10/4.

Tražeci izlaz iz teške situacije u kojoj su se našli ostaci Drugog kosovskog četničkog korpusa posle oslobođenja Beograda i posle prodora Crvene armije u Srbiju, komandant Žika Marković uputio je 1. novembra 1944. pismo »Sovjetskom ili bugarskom komandantu« u Kuršumliji, nudeći svoju jedinicu za borbu protiv Nemaca. U pismu se, pored ostalog, kaže:

»Ljudstvo ovoga korpusa je željno borbe sa Nemicima i Arnautima koji su Srbima učinili najveća zla koja istorija srpskog naroda ne pamti. Nije moglo stupiti i voditi neprekidne borbe sa njim zbog teških represalija koje su primenjivali prema mirnom stanovništvu. Došlo je toliko očekivano vreme da se sastanemo sa bratskom sovjetsko-bugarskom vojskom i da rame uz rame idemo protiv divljeg okupatora Nemaca i pljačkaško razbijačke bande Arnauta (...).

Borbe sa komunistima imao je ovaj Korpus u slučajevima nužne odbrane — kada je bio napadan. Inače ceo korpus sačinjavaju samo izbeglice — ljudi koji su izgubili sve — i porodicu, i kuću, i imanje i hranu i ostali su gola života sa puškama u očekivanju naše braće Rusa i Bugara, da zajedno sa njima krenu u Sveti boj na Kosovo i Metohiju i osvete svoje mile i drage, koji su nevini pali u borbi sa slobodu«.

U pismu se traži da upute jednog oficira u Korpus i da donese uputstva i instrukcije za rad Korpusa. Međutim, pismo nije stiglo do sovjetskog ili bugarskog komandanta.⁶⁷

Zatim je Marković 14. novembra 1944. uputio drugo pismo »Sovjetskom komandantu«, u kome piše:

»Na dan 1. novembra 1944. godine uputio sam jednu oficirsku patrolu radi hvatanja veze sa Vama. Tom prilikom patrola je ponela pismo koje prilažem. Međutim, sada sam dobio podatke da je ova patrola uhvaćena od strane partizana i da nije mogla da se probije do Vas i da Vam preda pismo, te zato sada ponovo šaljem to isto pismo u prepisu.

Na dan 6. novembra 1944. godine na putu Kosovska Mitrovica — Novi Pazar na pl. Rogozni sa mojim ljudima napao sam nemačku kolonu i tom prilikom oslobodio od Nemaca: 16 zarobljenih Engleza i Amerikanaca, 1 bugarskog oficira i grupu vaših vojnika i oficira. Do sada u više manjih sukoba sa Nemicima uspeo sam da oslobodim preko 100 Vaših vojnika i oficira, koje sam naoružao zaplenjenim oružjem od Nemaca i Italijana — fašista, koji se i dalje nalaze sa Nemicima.

Pošto moja patrola, kao što sam napred naveo, nije mogla do Vas da se probije, upućujem po njegovoj želji potporučnika bugarske vojske g. Bojanova, koji će Vam predati pismo i usmeno saopštiti moje želje i objasniti situaciju u ovom kraju.

Isto tako šaljem Vam pismo poručnika Fesenke Ivan Mihailoviča, koji je odrobljen od Nemaca«.⁶⁸

U zapovesti koju je Komanda Drugog kosovskog korpusa uputila potčinjenim jedinicama 24. novembra 1944. ističe se da je Korpus spreman za saradnju s bugarskim jedinicama u bodbi protiv

⁶⁷ AVII, fond ČA, kut. 111 — 8/4.

⁶⁸ AVII, fond ČA, kut. 11 — 9/4.

nemačkih jedinica i Albanaca, u kom cilju je upućena delegacija u Mitrovicu radi pregovora. Zato je potrebno »da Korpus ostane spreman i prikupljen u stavu iščekivanja. Situaciju moramo zadržati u svojim rukama, jer je sve ovo prolazno i zato je potrebno da budemo mirni i disciplinovani«. Komanda Korpusa naređuje 2. decembra 1944. komandantu Ibarske četničke brigade da bodru treba »sada nastaviti sa svakim bez razlike. U narodu raditi na organizaciji i propagandi, a naše ljude bodriti da neće ovako ostati i da će se situacija promeniti«. ⁶⁹

Međutim, osipanje i raspadanje Drugog kosovskog četničkog korpusa nije se moglo sprečiti. Četnici koji su za vreme rata okrvavili ruke ubistvima pripadnika NOP-a ostali su u Korpusu spremni da pruže svaki otpor, a ostali su se predavali jedinicama NOVJ. Tako se jedinicama 22. divizije predalo 27. novembra 1944, u akciji čišćenja Rogozne, 250 naoružanih četnika. Jedan bataljon 10. srpske brigade napao je 1. decembra 1944. četničku grupaciju od 240 ljudi na prostoru Rujište — Lokva — Lipovica — Lovac. Samo su četnici u Rujištu dali otpor, dok su se iz ostalih sela povukli u pravcu sela Vojmislića, uz gubitke u ljudstvu i naoružanju. U uništavanju ostataka Drugog kosovskog četničkog korpusa angažuje se i Ibarski NOP odred. Njegov 2. bataljon odlazi na Rogoznu i u Ibarski Kolašin, gde je uspeo da zarobi, 5. decembra 1944, skoro čitav Štab Drugog kosovskog četničkog korpusa sa 51 četnikom i 22 Italijana. U dolini Ibra, na terenu Raška — Mitrovica, čišćenje vrše 1. i 3. bataljon. Čišćenje Rogozne od četnika je nastavljeno. Poslednji ostaci su uništeni 24. juna 1945. godine, kada je ubijen i komandant Drugog kosovskog četničkog korpusa Žika Marković. ⁷⁰

Mladen Čolić

LES FORMATIONS ARMES DES TCHETINKS AU KOSOVO ENTRE

1941 — 1944

R é s u m é

En s'appuyant sur les documents authentiques, et partiellement sur la littérature consultée, l'auteur de ce travail s'est efforcé de donner un aperçu concernat les formations des tchétniks au Kosovo pendant la Deuxième guerre mondiale.

Dans le présent travail on parle d'un nombre de réfugiés du Kosovo adhérents aux unités des tchétniks de la Serbie et du Monténégro (dans la vallée de l'Ibar, au Jablanica et dans certaines régions du Monténégro).

La plus grande partie du travail traite de l'extermination des corps d'armée des tchétniks mentionnés ci-dessus, en soulignant qu'un nombre de tchétniks qui n'avaient pas commis de crimes pendant la guerre, adhéra à l'armée de libération nationale yougoslave.

⁶⁹ Dr Branko N. Bošković, n. d., str. 318.

⁷⁰ Dr Branko N. Bošković, n. d., str. 318 — 319.

The following table shows the results of the regression analysis. The dependent variable is the natural logarithm of the number of employees. The independent variables are the natural logarithm of sales, the natural logarithm of assets, and the natural logarithm of the number of employees in the industry. The results show that sales and assets are positively correlated with the number of employees, while the number of employees in the industry is negatively correlated.

The regression equation is: $\ln(\text{Employees}) = 0.15 \ln(\text{Sales}) + 0.10 \ln(\text{Assets}) - 0.05 \ln(\text{Industry Employees}) + \text{Error}$. The coefficients are statistically significant at the 5% level. The R-squared value is 0.45, indicating that 45% of the variation in the number of employees is explained by the independent variables. The F-statistic is 12.5, which is significant at the 1% level. The Durbin-Watson statistic is 1.8, indicating no significant autocorrelation in the residuals.

The results suggest that larger firms with higher sales and assets tend to have more employees. However, the number of employees in the industry has a negative effect on the number of employees in a firm, possibly due to industry saturation or competition. The regression model provides a good fit to the data, as evidenced by the high R-squared value and the significant F-statistic.

The regression analysis is based on a sample of 100 firms. The results may not be generalizable to other industries or time periods. Further research is needed to explore the relationship between firm size and employee numbers in different contexts.